

وزیر معادن - من خودم را مسئول میدانم همان طوریکه این امر را بمن واگذار نمودند من هم مسئول آن هستم.

سعدالدوله - شما کسی هستید که امتعان خودتان را در اروپا داده اید اداره وزارت معادن از همه ادارات منظم تر است.

حاج محمد اسمعیل آقا - مقصود اینکه با تمام هم و همرای هم باید کار کرد.

رئیس - این اجلاس امروز برای این بود که صدر اعظم وزرا را معرفی نمایند و تا یک حدی اینها امروز خودشان را مسئول مجلس بدانند ولی امروز در این مجلس بعضی خود را مسئول بعضی غیر مسئول دانسته اند آن مقصودیکه مجلس داشت ناقص ماند عین العیال باید امروزه تا یکمقداری بقانون اساسی عمل شود و جواب مجلس را از روی قانون باید داد.

حاج محمد اسمعیل آقا - باید ترتیب صحیح بعمل بیاید.

سعدالدوله - دنباله کارها باید بهمان ترتیب صحیح باشد.

رئیس - بلی آن ترتیب امروز بعمل نیامد.

آقا سید هاشم - این مجلس ناقص بود همانطور که قرار بود باید روز یکشنبه صدر اعظم با وزرا بیایند در اینجا تا حدود مسئولیت ایشان معاموم شود.

رئیس - باید کاری کرد که ترتیب صحیح داشته باشد.

آقا سید هاشم - مقصود اتحاد است و اینکه ما وزرا مملکت را بشناسیم. اینکه میگویند تا قانون وزارتخانهها نوشته شود و اصلاح شود همینطور بماند این نمیشود باید امروزه کاری کرد غرض در بین نیست ملت هم برای دولت کار میکند از ماضی گذشت باید اصلاح بعدها را بخواهیم.

وزیر مالیه - این فرمایش صحیح است باید اتحاد کرد و غرضی در بین نباشد که اگر فرض باشد و اوایل که از این خرابی خواهد شد بنده عرض میکنم و غرض هم درد بحث نیست میگویند بعضی مسئولیت را قبول نکردند من میتوانم چیزیکه در عهده من است قبول کنم و کارها فقط قبول کردن من درست نمیشود.

آقای میرزا ابوالحسن خان در اینک - در نوشت ایران در بدو وزرا است شبهه نیست و در اینکه شاه ما از اینست شبهه ندارد و در اینکه وزرا ما باید ایرانی باشند آنها هم شبهه نیست همان عرض بستگه خدمت شما کردم شما خود را مسئول میدانید یا نه.

وزیر مالیه - من حالا میتوانم چند اداره را جمع خود بگیرم.

آقای میرزا ابوالحسن خان مقصود کمرک است و در آرزو هم از شما پرسیده شدگان اگر فردا از شما از اداره کمرک سؤال بشود جواب میدهید یا نه؟

وزیر مالیه - ترتیب امروزه دیروز همانست فرقی نکرده.

حاج محمد اسمعیل آقا - غرض از این مجلس معرفی وزرا بود که معرفی شوند و الا ما میخواستیم آنها با چیزی بدهند مطلب همانست

که وزیر عدلیه گفت بول و اسباب میخواهد تا تغییر کند.

حاجی سید نصر الله - مسئولیت کمرک ملزوم وزارت مالیه است.

وزیر مالیه - حالا که نیست.

حاجی سید نصر الله در واقع میگویم.

حاجی محمد اسمعیل آقا در واقع بلی هست.

حاجی سید نصر الله - حالا که هست پس بطور باید تصحیح کرد تصحیح آن با وزیر مالیه است یا خیر.

وزیر مالیه - میشود باشد میشود نباشد.

حاجی سید نصر الله باید این تکلیف را وزیر مالیه در عهده بگیرد.

حاجی محمد اسمعیل آقا این تکلیف وزیر مالیه که از دولت بخواهد که مرا چه جور وزیر مالیه که از این امر بطور بخواهند تکلیف چیست

وزیر مالیه باید کارها از روی ترتیب باشد و قتیکه قانون نوشته و تا یکی دو سال عمل شد این ترتیبات منظم میشود.

حاجی سید ابوالحسن - اینها ظفر است معلوم است خودتان را مسئول نمیدانید.

وزیر مالیه - اینکه شما میگویند پس هر کس کاربرای خودش باید درست کند این که نمیشود.

آقای میرزا ابوالحسن خان - مقصود آقای وزیر اینست که آنچه بن راجع است من حاضریم اما آن مطلب را باید مجلس از دولت بخواهد که ما ایرانی نژاد شاه ما ایرانی مملکت ما وزیر از خارجی نمیخواهیم این مطلب را باید بگیریم که وزیر مالیه برای اینست که تمام عایدات دولت با او باشد و خارجه را هم بوزارت قبول نداریم از این به بعد ادراغزل نمائید.

حاجی محمد اسمعیل آقا - هنوز معلوم نیست که او وزیر باشد معرفی نکرده اند که شما او را وزیر میخواهید.

آقای میرزا ابوالحسن خان - خیر همین است که میگویم.

وزیر مالیه - کمرک خودش اداره بزرگست رئیس دارد اجزا دارد ... آنچه که راجع بین بود این دفترها بود که دادم خدمت شما مگر قدری باقیست که آنرا هم گفته ام بدهند.

آقای سید عبداللّه - وزارت مالیه باید تمام صادرات و واردات دولتی با او باشد.

وزیر مالیه - تمام حواس را راجع بیک مطلب کردن وقت را ضایع میکند قانون که باشد همه اینها اصلاح میشود.

آقای سید عبداللّه مجتهد - فردا که بیونی بشود و از اینجا بروند خدمت صدر اعظم که قانون نوشته بشود و عمل شود.

رئیس - خلاصه فرمایش وزیر اینست که باید اصول وزارتخانهها نوشته شود و زودتر بآن عمل شود.

مخبر الملک اگر وزراء زودتر حاضر میشدند و خود را مسئول میدانستند تا حال نوشته شده بود.

وزیر علوم - تا خانه ساخته نشود نمی شود گفت این خوب باید است.

آقا سید عبداللّه - مجلس بی نتیجه نباشد

چند نفر امشب بروند خدمت صدارت آنها هر چه اجزاییکه میخواهند بگیرند و هر کس که میتواند اینکار را بکند او را بیآورند زودتر بنویسند و مشغول شوند.

حاجی محمد اسمعیل آقا - آرزو که مجلس منعقد شده بود جناب صدر اعظم فرمودند که بنویسند و مشغولند بنویسند ولی این مجلس حالا میخواهد بداند که وزرا همین اینها هستند یا غیر اینها هم هست و حدود و مسئولیت ایشان را میخواهد معینا بداند بعد از آن روز بروز فصل بفصل نوشته میشود مآید در مجلس خوانده و تصحیح میشود بعد بان عمل میکنند.

آقای آقا سید عبداللّه مجتهد - خیلی خوب اگر فردا باید در همین کار حاضر بشوید.

سعدالدوله - اینکه میفرمائید درجه دوم است وقتی که صدر اعظم وزرا را آورد معرفی فرمود و مسئولیت آنها را محدود و معین کرد آنوقت بنده نقشه اینکار را کشیده ام از روی همان مشغول عمل می شوم.

آقای سید عبداللّه مجتهد - حالا مجلس را بی نتیجه نگذارید این مجلس مقتم است.

سعدالدوله - عرض پیش ما ناقص ماند باید انجام بگیرد.

(بعد مکتوب صدارت را که مجلس نوشته بودند در باب احضار وزرا و حاضر شدن ایشان قرائت شد.)

سعدالدوله - ما میخواهیم بدانیم که دبیر الدوله نماینده چه وزارتتی هستند و وزیر تجارت خودشان نیامدند نماینده شان را فرستادند این جا جای نماینده نبود.

آقای میرزا محمود اصفهانی - خودش کسالت داشت و ناخوش بود.

بعضی گفتند مگر وزیر جنگ نداریم چرا ایشان حاضر نشدند.

آقای سید عبداللّه - وزیر جنگ بنده نوشته بودند خیلی عذر خواهی کردند که من کار دارم و نرسیدم هر امری که باشد من در انجاش حاضریم و خودم هم در مجلس حاضر میشوم و هر چه بخواهند همراهی دارم.

مذاکرات دارالشورای ملی
یکشنبه ۱۹ شهر ذی حجه الحرام
آقا سید محمد تقی - غرض این بود که وضع این مجلس خیلی بی ترتیب است مردم گمان کرد اند که مجلس باید وضمت مخالف با قانون دولت و طرف با او باشد و حال اینکه این نیست مقصود این است که مجلس و دولت دست هم را گرفته قانون مملکت را اجرا کنند این مجلس که مجلس نیست اینجا روضه هم نمیشود خواند این وضع و ترتیب نیست که مجلس پیش گرفته است.

سعدالدوله - برای ترتیب مجلس که تا شایچه شلوغ نکنند چند صندلی برای و کلابگذارند و تا شایچه پشت صندلی بنشینند که مزاحمت بو کلا نداشته باشند.

آقای سید محمد تقی - غرض این بود که در مجلس وانجمن های عمومی از میرزا رضا تمجید میکنند و میگویند که خدا رحمت کند خوب آدمی بود همه آدمی بطور استوحش چیست.

(جمعی گفتند این شخص مخالف با ملت و دولت

است مشهور سخن است

سعدالدوله - شاید بعضی نظهارا سامین بد می‌شوند من اینطور که شما میگوئید تشبیه نمیدانم .

آقا سید محمد تقی - مقصود اینست که تمام کارها از روی قانون است ما که میگوئیم وزراء مسئول هستند نه مسئول فرزند ملت هستند یا مسئول مجلس هستند مسئول قانون هستند . نباید با آنها گفت که اگر وزراء نیامدند و خود را مسئول ندانستند ما آنها را میکشیم یا زور می‌آوریم حاضر میکنیم که خودشان را مسئول مجلس بدانند .

سعدالدوله - مسئولی وزراء معین ولی نباید بجز آنها حاضر کرد اینهم که گفتیم حاضر شوید برای تعیین حدود و تکالیف ایشان بوده است والا هر روزیکه با آنها کاری هست باید خودشان یا مامون ایشان حاضر بشوند برای پیشرفت کار اما در اینگونه مطالب من هم باشم مواظب شدم که دیروز در مدرسه سادات انجمنی بود و در آنجا جمعی دعوا و نزاع کردند آخر در این موقع این معنی اتحاد ملت است و این همراهی است ؟ اینها از نادانی و جهالت است ما که میگوئیم باید وزرا را حاضر کرد برای کار نه اینکه با آنها طرف شد مقصود این است که ملت باید خودش مجری احکام باشد آیا این خوبست که در مجلس معارف با وزیر علوم طرف میشوند و این کارها را میکنند ؟ خوبست قدری معنی مجلس را بر مردم حالی کرد و در عرض اشعار اینها را در روزنامه‌جات بنویسد که مردم بفهمند معنی مجلس چیست .

آقا میرزا سید محمد مجتهد - چرا نظامنامه را اجرا نمیکنید .

آقا سید محمد تقی - کرا را این مطلب را بنده گفتیم که نظامنامه را باید اجرا کرد .

آقا میرزا محسن - شما نظامنامه اساسی را میگوئید ؟

آقا میرزا سید محمد - بلی اورا باز کنید بآن عمل کنید .

سعدالدوله - حالا کم مردم یاد گرفتند می‌آیند تمام نظملات را اینجا میکنند باید حالی کرد که اینجا جای نظم نیست پس وزیر عدلیه برای چیست ؟ مثلا فلان معلم مدرسه شکایت از مدیر آن دارد این باید بوزیر علوم رجوع کند این مجلس کارهای کلی دارد این مجلس باید مالیه را درست کند این مجلس باید ترتیب حدود و تقوید بدهد این مجلس با وزیر خارجه گفتگو دارد من نمیدانم که چه طور است مجلس گاهی حاکم گاهی وزیر عدلیه است این مجلس همه چیز این است ولی هیچکدام از اینها نیست خوب است این مطلب را در روزنامه‌ها بنویسند ما اینجا نویسنده خیلی داریم آقای تقی زاده خوب است خوب چیزی بنویسد باید به مردم نهادند معنی مجلس را که مجلس معنیش اینها نیست که شما نه میباید .

آقا سید محمد تقی - آقای سعدالدوله می فرمایند اگر معلمی حرفی داشته باشد بوزیر علوم رجوع کند این مشروحه است که وزیر علوم نوشته‌اند مشروحه را فراتر کردند که دیروز در مدرسه سادات آناشایح علی زورنی بعضی از حرکات ناشایسته کرد بطوریکه اطفال سادات بنار او گریه گذاشتند جناب حاجی میرزا یعنی از این حرکات مجلس را گذاشت و رفت

بنده که وارد شدیم دیدم آقا شیخ علی با چند نفر دیگر بنای شلوفی و کتک کاری را گذاشتند هر چه بملایمت خواستیم ایشانرا ساکت کنیم نمی شد می گفتند ما از جناب ملت هستیم در هر حال باید که حدود و وظایف هر کس در هر طبقه معلوم و معین باشد اگر بنا شد هر صامه اشکار را بکنند همه معلمین مدارس همین کار را میکنند اینها از روی انصاف است که اظهار بیچاره سادات را اینطور در زحمت بیندازند و سر کوجه ها سر گردان و ویران باشند و بر مجلس معترم است که تحقیق و رسیدگی کامل در این امر بنماید .

سعدالدوله - وزیر علوم در این مقام از وظیفه خودشان قصور کردند میخواستند خودشان بفرستند طرف را بیاورند رسیدگی نمایند اگر هم از ایشان قبول نمیشد بوزارت عدلیه رجوع میکردند .
رئیس - چنین معلوم میشود که حالت فترتی به مملکت دست داده است نزدیک است آنچه را که ما میخواستیم نتیجه بعکس بدهد در انظار مردم چنین وانمود شده است که این مجلس بکلی باید با دولت طرف باشد و هیچ در زحمت احکام دولت نباشد و حال اینستکه مطلب این نیست باید مجلس و دولت با هم کار بکنند و نباید کاری کرد که ابهت دولت از میانه برود مقصود این است که اینطور نمی شود که هر کس برای خود کاری بکند آخر هر چه مرج خواهد شد و اسباب زحمت مجلس و دولت هر دو میشود .

سعدالدوله - همین است که بنده اصرار دارم وزراء بایبند در مجلس و مسئولیت خودشان را معین نمایند حال دیگر نمی آید بامی آید و طفره میروند مجلس چه کار بکنند ؟

رئیس - باید یک کاری کرد که بيشرفت داشته باشد و جلو مردم را گرفت تا مجلس هم مشغول کار باشد .

آقا میرزا محسن - همانطور که سعدالدوله فرمودند باید معنی مجلس را بر مردم حالی کرد : اجراء احکام مجلس هم باید بشود .

سعدالدوله - باید دانست که ماسه چیز داریم که آنرا اختیارات ثلاث میگویند : وضع قانون و حفظ قانون با ملت و دولت است اجراء قانون با عدلیه است باید اینها را داخل هم نکرد و هر یک مشغول بکار خودشان باشند مجلس قانون بدهد نه وزیر عدلیه او اجراء کند ترتیب کار این است ولی به مجلس مهلت این کار را ندهند بیک مستمری داشت آمد عارض شد که نه رسیده دیگری تظلم داشت که مرض من برسد اینطور نمیشود و این مطالب سه گانه هم که گفتیم حاصل نمیشود تا اینکه وزرا حاضر نشوند و همراهی نمایند .

آقا میرزا ابو الحسن خان - من میگویم که تقصیر از مجلس است مجلس گاهی از آتش گرم تر و گاهی از یخ سردتر است مجلس بکدمه چنان گرم میشود که دست همه کار میزند مجلس بکدمه چنان سرد میشود که هیچ نمی داند چه میکند مجلس چرا قانون وضع نمیکند مجلس چرا خودش را مشغول این کارها میکند و بنا بود بموجب قانون اساسی و کلا قسم بخورند چرا و کلا قسم نمی خورند و مشغول کار نمیشوند ؟

سعدالدوله - و کلا چه طور قسم بخورند ؟
آقا میرزا ابو الحسن خان - همان طور که در

قانون اساسی نوشته است .
سعدالدوله - و کلا قسم بخورند که خیانت بملت نکنند و مکرر کی خیانت کرده .

آقا میرزا ابو الحسن خان - نمیگویم خیانت کرده اند میگویم چرا قسم نمیخورند .

سعدالدوله - و کلا قسم میخورند که اجراء قانون کنند و کلا قسم میخورند که دولت با ایشان همراه باشد ایشان هم در ادای حقوق خود کوتاهی نکنند .

آقا میرزا ابو الحسن خان - قسم بخورند که هم حدود دولت را حفظ کنند و هم حدود و حقوق خود را حفظ نمایند .

سعدالدوله - شما این مطالبیکه چند روز قبل گفته بودید دنبال او را بگیرید تمام حکمتها آن درست نشود دیگر کارها درست نخواهد شد .

آقا سید حسن تقی زاده - بنده عرض میکنم که هر چه مرج برد قسم است و یک هرج و مرج سیاسی و یک هرج و مرج مدنی امامدنی را باید وزیر عدلیه رسیدگی و نظمیه اجرا بدارد و کار مجلس نیست اما هر چه مرج سیاسی آن باید بنظر مجلس برسد و رسیدگی تمام نماید و تصویب باید او را اجرا داشت ولی هر چه مرج های دیگر حق مجلس نیست که رسیدگی نماید مجلس باید قانون وضع کند و مشغول کار شود والا حوادث یومیه همه روزه تولید میشود مجلس برای رسیدگی آنها متعذر نشده است .

سعدالدوله - مجلس اگر اذن بدهد با آقای تقی زاده قدری صحبت در این باب میکنم . . . مجلس قانون بگذارد چه قانون بگذارد ؟

آقا سید حسن تقی زاده - قانون وزارتخانه ها اولاً قانون اجرائی است .

سعدالدوله - کرا را گفتیم و باز هم میگویم مجلس مثلا وضع قانون مالیات را میباید که از فلان مأخذ چه قدر و چه جور باید مالیات گرفت اما اجراء باید وزرا بکنند تنظیمات با وزراست وزرا باید بنویسند بیاورند و ما او را تصحیح کنیم ایشان اجراء و عمل نمایند کی نوشتند آوردند که ما گفتیم خوب باید است وقتیکه با ایشان گفتیم میگویند شما بنویسید ما عمل میکنیم .

آقا سید حسن تقی زاده - قانون و تنظیمات دو چیزند و یکی هم قواعد است قانون را باید مجلس بنویسد و تنظیمات اساسی را هم باید مجلس وضع کند بعد وزارتخانه ها اینها نوشته و مرتب شوند و هم چنین قانون مدنی هم باید از مجلس باشد بعد از آنکه اینها را مجلس نوشت و تصحیح کرد و قواعد مرتبه اخیره است که مقام اجراء باشد آنوقت باید وزرا او را اجرا نمایند .

سعدالدوله - شما این ترتیبات و قواعد اساسی را میخواهید در اینجا اختراع بکنید یا تقلید میکنید آنچه را که در ممالک متقدمه است .

آقا سید حسن تقی زاده - آنچه که در ممالک متقدمه است .

سعدالدوله - اینجا نمایندگان دول متقدمه هستند بفرسید بهینید که ترتیب چیست .

حسنعلی خان - مقصود آقای تقی زاده اینست که تقسیم قانون برای وزارتخانه ها مجلس است و تقسیم محکمه ها قضاة آنها هم با وزیر نیست کمسیون باید رسیدگی نماید در مجلس یا در وزارتخانه بعد از ترتیب و تصحیح اینها اجراء با وزیر است .

سعدالدوله - من میگویم که ترتیب وزارتخانهها بانولت است نه مجلسی حال این مطلبی نیست که بحث کنیم اینها را تقسیم کردند صنویست نزدیک است تمام شود چیزی که هست ممکن مطلب بریزد است که وزیران حاضر بشوند و قبول مسئولیت نمایند اینجا در این باب چیزی نوشته شده صدر اعظم جواب چه شد ؟

رئیس - گفته امروز میفرستد .

آقا میرزا ابوالحسنخان - مام در این مطلب باشا رذقیتم .

آقا سید محمد تقی - اینجا صحیح است ولی امروز باید کاری کرد که افشاش نشود .

سعدالدوله - این طور اگر دولت بخواهد جلور را بگیرد که تا دو سال دیگر قانون نوشته بشود و همین طور تا دو سال دیگر باین انتظار باشیم هرگز کاری از پیش نخواهد رفت .

آقا سید حسن تقی زاده - من میگویم قانون دو سال طول نمیکشد .

سعدالدوله - الا من نگفتم حتما تا دو سال .

آقا سید حسن تقی زاده - من میگویم پارچه پارچه فصل فصل بنویسند بیاورند تصحیح کنند و مجری نمایند .

آقا سید محمد تقی - همین طور که میگویند این کار را بکنید بومی پاروزر روز بنویسند بیاورند در مجلس خوانده بشود .

آقای میرزا ابوالحسن خان - هر روز بنویسند باید در همه یکی در روز مجلس عمومی باشد باقی را باید انجمن باشد و مشورل کار بکشند .

آقا سید محمد تقی - همه روز این حرف را میزنیم و میگویم قانون بنویسند هیچ اثر ندارد .

آقای میرزا ابوالحسن خان - نیشود مگر شاد این مجلس چند نفر قانون نویس دارند این قانون را باید آن کسانی که دولت سالها برای آنها کار کرده اند کرده بیاورند بنویسند در این مجلس منتهی پنج شش نفر بتوانند بنویسند آن هم اسباب و لوازمات وقت میخواهد .

معمار باشی - شما که میگویید و کلام بنویسند بخرند قسم برای چه بخرند برای قانون، قانون کدامست ؟

آقای میرزا ابوالحسن خان - برای قانون اساسی که تلفظ نکنند .

معمار باشی - آیا این فرآیند آنرا که حضرت ختمی مرتبت آورد این قانون ما نیست و یا قانون دیگر میخواهد این ناقص است آیا عدلیه جز قرآن است آیا حکومت بحق و رفع ظلم جز قرآن است تمام اینها که شما میگویید جز اینکه همه از قرآن است ؟ باید قرآن گرفت باز کرد و احکام او را در تمام مملکت اجرا کرد .

آقای میرزا ابوالحسن خان - مام میگویم که این قرآن قانون ماست و او را باید اجرا کرد از راه امر به معروف و نهی از منکر باید گفت همین قرآن باید اجرا کنند مام همین مطهری می گویم اما جواب من که شما چرا قسم نمی خورید این نیست میگویم چرا قسم نمی خورید .

معمار باشی - حاضریم بخوریم .

حاجی سید ابراهیم - ما آنوقت قسم خوردیم که آمدیم در این مجلس .

آقا سید مصطفی - کی در عرض قسم حاضر

هدنه که ایا کردند .

حاجی سید ابراهیم - قسم خوردن کار ما تمام است .

آقای میرزا ابوالحسن خان - بل من دولت از شما خاطر جمع می شود و هم ملت از شما اطمینان پیدا می کند .

سعدالدوله - من در قسم خوردن با شما حاضریم که خیانت بملت نکنم ولی بر طبق قانون نظامنامه قسم نمی خورم زیرا که او بعضی زیادات و بعضی تقایس دارد که حال اینجا مقام گفتگو نیست باشد در اطاق خلوت .

محتشم السلطنه - این نظامنامه مجلس سناست که بنظر مجلس برسد بعد از تصحیح و تصویب بصره موشح شود . در باب حضور و زوراهم رفته نوشته اند که اشخاص و زوراه امری معرفی نمودند بعد رفته را قرائت کردند که تعرفه و زوراه از قرار ذیل است و آنها مشورل ذات اقدس مایونی هستند هر وقت وجود آنها لازم باشد در مجلس خودشان یا معاون (ناصر الملک وزیر مالیه) (ملا السلطنه وزیر امور خارجه) (وزیر انعم وزیر داخله) (ملا الملک وزیر علوم) (قضا الملک وزیر تجارت) (دبیر الدوله وزیر لشکر) (مهندس الملک وزیر معادن و طرق و شوارع) بعد از قرائت و کتبتند وزیر چنگ کیست .

محتشم السلطنه - وزیر چنگک حالا سه الاز است او مشورل نیست طرف مشورل وزیر لشکر است .

حسنعلی خان - از این قرار کمرک هم جزو وزارت مالیه است .

سعدالدوله - ما هیچ مجلسی نداشتیم و این ترتیب در این مملکت نبود ماست خدا خواست که خلق بشود و در زمان خلق شدن این مجلس با هیئت دولت خلق شده و غیر از این هم نیشود آن شرحی را که از اینجا بصدرت نوشته با این جواب چه قدر منافات دارد .

بعد مشروطه دیگری از صدارت قرائت شد که امتیاز نامه بانک ملی بصره موشح شده ارسال شد در دفتر مجلس با مانت باشد تا قرآننامه آن نخستین نوشته مبادله شود بعد از آن امتیاز نامه بصاحبان آن رد شود .

سعدالدوله - مادام که مطالب اول تمام نشود هیچ کدام را ما نمیتوانیم نه امتیاز نامه و نه غیر آن تنها خود نمیگویم من از جانب همه میگویم غیر از این است (جمعی گفتند خیر من طورا است ...) من نمیگویم که این مطلب را که نوشته است ولی میگویم که هیئت وزرا باید مشورل باشند .

مشورل ذات اقدس بودن در یک صورت است که اگر دستعلی باشنیه و غلط صادر کنند آن وقت هیئت وزرا مشورل ذات اقدس هستند همین نیست در نظامنامه این طور است .

محتشم السلطنه - اگر آن فصل نظامنامه قرائت بشود معلوم میشود که فرقی نیست .

سعدالدوله - وزیر لشکر نباید بنویسند باید وزیر چنگ مشورل باشد ملازم ما گفتیم که غیر از اینها وزیر هست یا نه آن معلوم نشد و

حدود آنها را خواست بودیم این هم من نشد حدود وزیر مالیه چیست .

محتشم السلطنه - این مطلب مطلب دیگر است شما دو چیز خواستید یکی معرفی آنها و یکی حدود ایشان این معرفی بود که نوشته آن مطلب را مجلس باید یا دولت سؤال و جواب میکند .

آقای میرزا هاشم - پس آن وزرای دیگر چیست .

محتشم السلطنه - وزرائی که طرف مشورل و جواب هستند اینجا هستند .

امیر هاشم - پس آنها همانند .

محتشم السلطنه - وزرا دو قسمند وزرا لقبی و وزرای شغلی ما بقی القاب است .

سعدالدوله - این فرمایشات شما را وزرای چند روز پیش آمدند و گفتند از وزیر مالیه پرسیدیم بعد از تحقیقات زیاد که واقفان عالم خدمت کسیده و تحصیل کرده است جواب داد که من تمام از وزیر هدایه مشورل کردیم گفت من اصحاب ولوازمات و اجزا قبول میگویم هر وقت این را بمن دادند من مشورل .

محتشم السلطنه - شما نباید این مطلب را از ایشان استفسار کنید و بخواهید مادام که حدود و تکالیف آنها همین نباشد آنها نمیتوانند بگویند که ما مشورل فلان امر هستیم .

سعدالدوله - شما مرا مجبور میکنید که مطلب را واضح تر بگویم میگویم شما این امتیاز نامه و این سند را دادید که من ما را بیجانید فردا بیاید بگویند که دو کورود قرض داریم باید بدهید و فلان قدر قرض جاری داریم و فلان قدر باقی مانده حقوق مردم است و این قدر کسر عمل داریم اینها را میخواهید که ملت بدهند ما میگویم بوزیر مالیه که جناب وزیر حساب صندوق چیست میگویند من مشورل نیستم حساب لوی قیل را رسیدنه نیم کورود اضافه داشت و هنوز هم رسیدگی نشده حساب او رسیدگی نیشود .

محتشم السلطنه - آنوقت آنطور بود این حرف را میزد حالا وقتیکه دولت او را وزیر مالیه گفت و شما معرفی کرد ایته باید حساب برسد و جواب بدهد .

سعدالدوله - بسیار خوب وزرا بیایند مشورل را قبول بکنند و دولت هم بنویسد که غیر از این ما دیگر وزیر نداریم خوب است .

محتشم السلطنه - همینقدر که نوشته وزرا اینها هستند کافایت دیگر بنویسند که وزیر نباید باشد چرا ؟ شاید به بعضی وقت وزیر دیگر لازم شد .

سعدالدوله - هیچ دولت مقننه و مشروطه پیش از این نداشتند و نباید باشد من واضح تر بگویم مملکت ایرانی وزیر از خارجه نیشوایم و رئیس از خارجه را قبول نداریم حکم ترک نباید وزیر داشته باشد .

محتشم السلطنه - اگر مقتضی شد وزیر دیگر چه ضرر دارد باید باشد .

سعدالدوله - دولت انگلیس با آن حشمت و ایهت و توسعه مملکت که هند هم دو تحت قانون

ارشدت وقت وزیر یا نه وزیر دارد مملکت ما زیاد از هشت وزیر نباید داشته باشد .

محتشم السلطنه - شاید به بعضی وقت مامم محتاج یک وزیر هدیم از برای هند .

سعدالدوله - به بعضی وقت بعد از تصویب مجلس صحیح است .

حسنعلی خان - این مطلب صحیح است ولی امروز دیگر ما بوزیر انتظامات کاری نداریم امری را با وجود نیاید بکنیم تمام با وزیر داخله است با و با وجود کتب مان میگویم تا بنجاه سال دیگر ما وزیر دیگر لازم نداریم یا نه امروز باید دولت و ملت دست بهم بدهند کار کنند تا پیشرفت داشته باشد و الا دولت و ملت هر دو مضاعف شده اند هیچ امری پیشرفت نخواهد داشت ما چه کار داریم که فلان وزیر هست یا نیست این بحث فایده ندارد .

آقای میرزا ابوالحسن خان - من میگویم مسو نوز وزیر هست یا نیست .

حسنعلی خان - وزیر مالیه را شما معرفی کردند او امر معرفی نکردند چه وزیر است .

آقای میرزا ابوالحسن خان - همه جامی نویسند وزیر کمرک شما میگویند او وزیر نیست البته ما وزیر مالیه را وزیر میدانیم .

حسنعلی خان - از فردا بید دیگر او را وزیر کمرک نمیدانیم .

رئیس - وزیر یعنی چه هر کس میداند بگوید .

حاجی ملامحمود - وزیر دو معنی دارد **رئیس** - ما معنی لغوی وزیر را نیشوایم .

سعدالدوله - ما وقتیکه مربوط با دول خارجه نبودیم یک شامی بود و یک وزیر بود که با آنها تاجار شدیم بهر او را ارتباط خواستیم ترتیب آنها را در اینجا معمول داریم میگویند وزیر چیست وزیر همانست که در فرنگستان هست وقتیکه میگویند دولت، دولت همان معنیش هیئت وزراست = آن هشت نفر وزیر باشند اینکه میگویند شاید به بعضی وقت یک نفر وزیر دیگر زیاد شود اینرا قبول نمیکند وزیر سالها زحمت میکشد تحصیل میکند رنج میدهد که این شرف و امتیاز را برای خود تحصیل نماید که مردم باو بگویند جناب وزیر تمام زحمتها برای حرف است پسول هم برای شرف است پس نباید که این اسم بهر کسی داده شود و امتیازی در بین نباشد والا وقتیکه بنا شد هر کس باین اسم خوانده شود دیگر آن شخص وزیر میگوید خوب امتیاز و شرفی که در بین نیست من هم وزیرم فلان شخص هم وزیر مشورل پر کردن جیب میشود و همین طور است که هست پس نباید بهر کس این اسم داده شود تا شرافت و امتیاز باقی باشد .

رئیس - خوب بود که یک فاصله و امتیاز بین این مطالب میگذاشتید و معنی وزیر را بیان میفرمودید عرض میکنم که وزیر آنکسی است که متعددی مصرفی از مصارف دولت باشد و باندازه که دولت معارج دارد بسان میزان وزارتخانهها لازم داریم زیاد از آن نیشوایم شغل وزرائی باین میزان است کار بانقلاب نداریم که فلان کس وزیر است یا نیست .

سعدالدوله - شما که تربیت شده اید حالا میشود باین طوری که معرفی کرده اید گفتا کرد و این

فایده ندارد ؟

رئیس - اگر برای این است که کاریش برود باید امروزه بعضی چیزها را زیاد دنبال نکرد و بهمهستی کار کرد نباید سخت گیری در بعضی از مطالب جزئی کرد .

سعدالدوله - همان طور از اول اگر سختی میشد کار با اینجا نمیکشید و امروز هم قسم میخوریم ولی نظامنامه خیلی کم و زیاد دارد لذا من قسم میخورم که خیانت نکنم قسم بدم تخلف از نظامنامه نیشورم .

وکیل التجار - دولت و ملت یکبیت فرقی ندارند این اختلاف الفاظ است در ذیبت در بین نیست .

آقا سید حسن تقی زاده - بنده عرض میکنم برای اتمام این مطلب اگر جناب محتشم السلطنه فوالت سندیت دارد باید در اینجا که نوشته است وزیر اینها هستند یک لفظا لایبر هم بنویسد و دیگر وزیر لشکر را وزیر چنگ کند آنکه نوشته است مشورل ذات مایونی فقط در یک ماده است آنرا هم مشورل مجلس کند و مشورل و حدود ایشان را همین نماید حرف تمام است .

سعدالدوله - من نمیتوانم بگویم ما میخواهیم که وزیر مالیه را مقدر بکنیم از اسرار دارد که مسو نوز وزیر کمرک باشد و عایدات دولتی با او باشد مسو نوز وقتی صندوق بر هم خورده منزل شد مسو کله رئیس صندوق آورد و برای او یک اسمی تراشید که هیچ جای عالم نیست و کثرت او را تجدید کرد همین طور کثرت آنها را تجدید می کنند حتی کثرت آن شیر فروش و کثرت ضرابخانه همه اینها را تجدید کردند من فکر فردای شما را میکنم این قانون نیست این مجلس نیست خود بدانید .

محتشم السلطنه - اگر باین ترتیب و این طور بخواهیم صحبت کنیم هیچ کاری پیش نخواهد رفت اینها حرفست امروزه هیچ کثرت تجدید نشده همه اینها دروغست بودجه را شما باید اصلاح کنید اینها همه باید بصوب مجلس باشد و بنظر مجلس میگردد خواهد دید که بنده است شما می گویند وزیر کمرک چرا داریم شما از این قبیل وزیر خلی دارید وزیر تورخانه، خزن، اصحاب فلان اما وقتیکه ادارات معین شد معلوم میشود که شما بیشتر از هشت نفر وزیر ندارید .

سعدالدوله - من میگویم در دول مقننه پیش از هشت نفر وزیر نیست حالا اگر هست بگویند .

آقا سید حسن - اینکه جناب سعدالدوله اسرار دارد این است که از وزیر مالیه سؤال از کمرک میکنند او میگوید من وجود نیست بامسبو نوز است او بین حساب پس نداده است .

آقای میرزا ابوالحسن خان - یک سئوال است این را جواب بدهید مسو نوز وزیر کمرک است یا مدیر کمرک .

محتشم السلطنه - من میگویم دولت شما هست نفر وزیر معین کرد دیگر چه حرفی دارید .

آقای میرزا ابوالحسن خان - پس او چیست ؟ (بعضی گفتند الا وزیر نیست)

آقای میرزا ابوالحسن خان - این لقب احترامی است یا خفلی .

مخیر الملک - شما نظامنامه را بخواهید بآن عمل کنید .

آقای میرزا ابوالحسن خان - نظامنامه را خواندم اگر در نظامنامه هم غیر از این هشت نفر وزیری دیگر هست آنرا هم قبول نداریم و صحیح نیست .

آقا سید حسین - چه حقی دارید که بگویند نظامنامه صحیح نیست البته هر چه در نظامنامه هست صحیح است شما میخواهید برای پش لفظ میان دولت و ملت را بر هم بریزید .

آقا سید مهدی - بموجب نظامنامه قبول است آنچه را که در او است .

مخیر الملک - وکیل دفتر است یا هفتاد نفر من که یکی از وکلای این مجلس هستم بعد از آنکه وزرا معرفی و معین شدند مقید نیستم که او وزیر باشد یا نباشد وزیر لقبی زیاد است .

آقا سید حسن تقی زاده - من می گویم ایراداتی که هست سه چیز است اول آنطور رفع بشود یکی آنکه لفظ لایبر نوشته بشود و یکی اینکه بنویسند وزرا مشورل مجلس هستند مشورل ذات اقدس بودن در یک ماده است یکی دیگر بجای وزیر لشکر وزیر چنگ بشود .

محتشم السلطنه - این مطلبی را که شما می گویند در اینجا توضیح واضحات خواهد بود اگر از کسی سؤال کنند که اجرای شما چند نفرند بگویند هشت نفر دیگر توضیح میخواهد که لایبر بگویند شما طرف مشورلت خواستید بشما تعرفه کردند که اینها هستند اگر به بعضی وقت لازم شد وزیر دیگر آنوقت افزوده خواهد شد شما باید مشورلت آنها را بخواهید اینکه گفتید آنها مشورل هستند معلومست شما نظامنامه را نخواهید نظامنامه است که آنها مشورل دول هستند شما فتنش امال آنها هستند هر وقت خیانت دیدید از پیشگاه مایونی عزل او را میخواهید .

مخیر السلطنه - هر وزیری که مشورل دولت است در تحت مشورلت مجلس هست که اگر جواب نداده و ظفره رفته است مشورلست .

آقا سید حسن تقی زاده - بازم از این مسئله میخواهم جواب بدم اما آنروز که وزرا بودند از وزیر مالیه از کمرک پرسیدند گفته بود که راجع بمن نیست اگر فردا هم از ایشان سؤال شود همین جواب را میدهند پس (لایبر) میخواهد مشورلت هم مشورلت مجلس است مشورل پادشاه در یک ماده است .

محتشم السلطنه - مشورل مجلس یعنی چه یعنی مشورل قانون بعد از وضع قانون است قانون نیامده و نوشته را چطور مشورل بشوند بعد از وضع قانون در صورت خیانت عزل آنها را مجلس میخواهد .

حاجی محمد اسمعیل آقا - مگر ماکه میگویم مشورل یعنی مشورل چه چیز هستند مشورل قانون مجلس هستند .

مخیر السلطنه - از شما سؤال میکنم مشورل بودجه نظام کیست .

آقا سید حسن تقی زاده - مشورل وزیر چنگ است .

مخیر السلطنه - وزیر لشکر است وزیر چنگ یا سپهسالار و اندازه عسکری داخل در مشورلت نیستند .

حاجی محمد اسمعیل آقا - معنی وزیر را

رئیس گفته: آنکه معارج دولتی دارد معارج را وزیر جنگ: اردنه وزیر لشکر او منشی است وزیر نیست. **مخبر السلطنه** - حالا آنرا وزیر جنگ کنند حرفی دارید .

آقا سید حسن تقی زاده - غیر خوبست. **مخبر السلطنه** - این نزاع لفظی است.

حاج محمد اسمعیل آقا - اینجا امامی وزرا را نوشته که روز از این اشخاص هستند آنروز خودشان اینجا حاضر بودند گفتیم که شمارا همه کس میداند که وزراء ملک هستید ولی باید مسئولیت شما همین شود حالا این جواب همانست مگر کسی آنها را نمی- شناخت این تعریف است نه تعهدید حدود و مسئولیت .

محتشم السلطنه - شما میدانید که حدود آنها همین بوده است و نمیشود که امروزه معین کرد باید نظامنامه نوشت تا مسئولیت آنها معین شود بعد آن عمل کنند .

عون الدوله - این فرمایش شما صحیح است خوب بود جواب راجع صدارت باین طور مینوشتند . **محتشم السلطنه** - اگر بشمار اینقدر قابل نمیدانستند که مرا روانه نیک کردند یعنی فرمودند که امروزه لازم بآن مطالب نیست که نوشته شود اگر زبانی لازم شد بنده بعضی مطالب عرض کنم قانون راجع مشغولند می نویسد بعد از نوشتن و تصویب البته هر اداره مسئول بآن خواهند بود .

عون الدوله - حالا از کجا ما خاطر جمع باشیم که آنها مینویسند .

آقا سید حسن تقی زاده - مایک مشکلی داشتیم رفتم اورا حل کنیم یک جزئی حل نشده یک مشکل دیگر براو افزوده شد که نوشتند وزراء در حدود قانون اساسی مسئول ذات مقدس هستند .

حاج محمد اسمعیل آقا - جواب این مطلب این کلامه است که بنویسند باین اساسی مسئول مجلس هستند. **محتشم السلطنه** - دیگر چه عرض کنم مقام تعیین بانقریر نوات است .

آقا سید محمد تقی - حق با هر دو جانب است شما هم راست میگوئید ولی اگر روزی از این پیش سؤال کنند میگویند ما مسئول نبودیم اگر از بعد سؤال کنند میگویند شما هنوز نوشتید قانون بنویسید بدهید ما مسئول بشویم مقصود اینست که کسی غرضی ندارد اگر حرفی هم کسی بزند مثلا مثل آقا میرزا ابوالحسن خان آنها غرض شخصی نیست غرض نوعی است که باید دست هم را گرفته کاری نموده که فایده به باشد .

آقا میرزا ابوالحسن خان - خیر من غرض دارم میگویم باید وزیر ما ایرانی باشد ما خارجه را بریاست قبول نداریم .

مخبر الملک - حالا که او را بشما معرفی نکردند شما چه میگوئید .

آقا میرزا ابوالحسن خان - هیچ من حرفی ندارم .

آقا سید حسن تقی زاده - خوبست که از جناب رئیس نیز سبب برای بگیرند برای اینکه این سند کافی است یا خیر ؟

سیدال حکما - آخرین همه که گفته شده؟ **مخبر الملک** - شما بگوئید چه میخواهید .

حاج محمد اسمعیل آقا - من میگویم این جواب مانیت .

حاج سید اسمعیل - این نامه از برای مقصود شما کافیست و خوبست ؟

حاجی بحر العلوم - مسئول قانون همان مسئول مجلس است حرفی نمی کند خوبست این نوشته همان مسئول قانون باشد ختم کنید .

رئیس - یک مطلب هست و آن اینست که آنها خود را مسئول قانون نوشته نمی دانند پس باید برای پیشرفت اول قانون را نوشت آنوقت البته فهر آ آنها مسئول خواهند بود عرض این کارها که وقت را می گذرانیم آن کار را بکنیم بهتر است .

آقا سید مهملی - بقول آقا میرزا ابوالحسن خان مجلس باید کار بکند و قانون وضع کند قرار بدهید که مجلس مسئول کار باشد لازم نیست که شما هر روز بیایید اینجا بنشینید و صحبت کنید کمیسیون کنند و کار کنند هفته یکی دو روز بیایند در مجلس .

آقا سید حسن تقی زاده - اینکه شما می گوئید تمام و کلا میدانستند که قانون نوشته نشده است پس چرا اینها را خواستید معلوم است فرض این بود که آنها مسئول قانون نوشته باشند و قبول مسئولیت بکنند تا قانون وضع شود .

آقا سید مهملی - شاید شما چیزی بنویسید و در قانون وزارت هدایه که وزیر عدلیه نتواند از عهده بر آید و استعفا بدهد آنوقت چه طور او قبول مسئولیت کند پس باید بنویسید بعد آنها قبول مسئولیت کنند .

مخبر الملک - آخر چه شد فرض اینست که کافیست این سند یا نه ؟

حاجی محمد ابراهیم - وزیر داخله چیست؟ **رئیس** - وزیر داخله کمیست که تمام ادارات حکام و تنظیمات داخلی حتی نظمی شهر با او است .

حاج محمد ابراهیم - این دزدبانی که میکنند اینهم دیگر قانون میخواهد مسئول این کار وزیر نیست چرا امنیت ببرد نمی دهند چرا جلوی گیری نمیکنند اینکه دیگر قانون نوشتن میخواهد .

آقا میرزا سید محمد مجتهد - حالا مدین طور علانیه مال مردم را میبرد مجلس نباید این مطلب را بخواهد که نگذارند اینطور هرج و مرج بشود ؟

آقا سید محمد تقی - این مطلب را بنده عرض کرده بودم باید مجلس از حکومت بخواهد تنظیمات این کارها را اینها که دیگر موقوف بنوشتن قانون نیست .

حاجی محمد ابراهیم - وزیر داخله بوجوب این-ند مسئول است باید مال مردم را بدهد .

حاجی محمد اسمعیل آقا - اینها فروعات آن مطلب است همینقدر که بای مطالب بجائی بند بشود باقی دیگر درست خواهد شد .

رئیس - این مطلب را تمام می دانید یا قابل مذاکره است .

حاجی محمد اسمعیل آقا - غیر تمام نیست قابل مذاکره است .

رئیس - پس باشد پس فردا مذاکره کنید .

مذاکرات مجلس
روز سه شنبه ۲۱ شهر ذی الحجه الحرام
خلاصه مذاکرات روز یکشنبه قرائت شد
بعد ادیب التجار از رئیس اجازه گرفته لایحه که نوشته بود قرائت کرد که خلاصه مضمون آن اینست .
(مدتی بود بجهت عدم معرفی وزراء و کلاهی مستتر

متملو بودند که اقدام در کار پیشرفت ندارد و چندی بود در اینخصوص مذاکره میشد روز پنجشنبه ۱۶ وزراء حاضر در مجلس شدند و بکلیت ۱۹ هم صدارت عظمی شرحی بجلس نکاشته بودند قرائت شد بعضی گفتند این مکتوب برای معرفی وزراء کافی نیست بعضی گفتند کافی است بالاخره قرار شد در اطاق مخصوص در این باب مذاکره نموده آنچه صلاح شد خدمت صدارت اظهار شود مجلس بهم خورد و در اطاق مخصوص هم گفتگو نشد نمایانم یا اینکه بنده مطلع نشدم ؟ فرض مرقومه صدارت مکتفی بود، آنگاه اگر مکتفی است که از امروز شروع بکار شود و اهم کارها نوشتن قوانین وزارتخانه است تکلیف مجلس است که شروع بنوشتن نمایانم اگر از طرف دولت باید نوشته شود اکیداً مطالبه نمایانم که پس از تنقیح و تصویب بموقع اجرا گذارده شود و خوب است اولاً مجلس نظامنامه داخلی خود را مجری دارد زیرا که واضح قانون تا خودش بقانون عمل نکند دیگران را نمیتواند با اجرای قانون دعوت نماید اینست که بعضی ایرادات در مجری نشدن نظامنامه داخلی مجلس نوشته عرض میشاید. (اول) در باب انجمن تحقیق که وظیفه اش این است عرایضی که قابل مذاکره است بجلس اظهار دارد و از سایر عرایض هم هفته یکمرتبه فهرستی ترتیب داده خلاصه آنها را بجلس عرضه دارد انجمن تحقیق بر قرار است ولی رسم مزبور را بنده هیچ ندیده ام .

(دوم) درخصوص انجمن ماله قرار شد تحقیقات خود را در این باب بجلس اظهار دارد فقط اواخر ماه گذشته جناب ونوق الدوله شرحی قرائت کرد و معلوم نشد مجلس رای انجمن ماله را تصویب کرد یا نه و فعلاً هم چهل و پنج روز بیشتر بعد نداریم لااقل باید یازده روز بیه مانده دستور العمل ماله حاضر باشد و حالا بگمایت بیشتر برای اصلاح اینکار وقت نداریم اعتقاد بنده اینست که حالیه بطور مساوات از همه آنچه روئیدنی از خاک است شرو نیم دریافت شود و این سهل طریق است برای آبادی مملکت با ملاحظه مخارج بی موقع و حقوق بدون استحقاق .

(سوم) در باب انجمن عدلیه قرار شد دستور العمل آن نوشته شده بعد از تصویب مجلس بدوات اظهار و بوقع اجرای گذارده شود تا حال نتیجه دیده نشد اصغر انجمن عدلیه اقدامی کرده اند چرا راپرت آنرا بجلس ندهند و اگر هم اقدامی نشد جهت این مسامحه چیست در صورتیکه از تمام بلاد همه روزه شکایت مینمایند که کسی برایش آنها رسیدگی نمیکنند و رفع ظلم از آنها نمیشود .

(چهارم) دو فقره انجمن های بلاد اواخر ماه گذشته بعد از فرمایشات حجج اسلامیه و مذاکرات و کلا ولزوم بودن این مجالس چنین تصویب شد که انجمنی تشکیل شده با حضور جناب مشیر الملک دستور العمل مجالس محلی بلاد را نوشته بعد از تصویب بموقع اجرا گذارند اگر اقدام شده بسیار خوب والا استدعا میشود هر چه زودتر اقدام نمایند که از کثرت بریشانی ویی نظمی در حدود وطن و بلاد تمام ملاحظه مضرب و هیچ آسایش ندارد .

(پنجم) قرار بود برای دفتر دار مجلس و اجراء آن دستور العمل مخصوصی از طرف مجلس نوشته شود اگر نوشته اند معلوم شود والا تا حال دفتر دار و اجراء آن بجهت ترتیب رفتار ننوده اند و از روی چه دستور